

19 93
Årgång 9

Detta är alltså den nionde årgången av Blidö Hembygdsförenings lilla årsskrift. Tyvärr har den blivit kraftigt försenad och det beror på en olycka och ett benbrott som gjort att red. och hans hustru och tillika sekreterare inte besökt vår fagra ö sedan febr. månad.

Då väldigt mycket av faktauppgifterna låg samlade här ute på Blidö så gick det inte att slutföra arbetet med årsskriften tidigare.

Vi ber om ursäkt!

Styrelsen består sedan årsmötet i höstas av:

Bosse Wiklund, ordf.	Birger Ahlrén, v ordf.	Ulla Wiklund sekr (suppl.)
Gun storell, kassör	Anita Everlund (f Oxhalsö Byalag)	Arthur Österman
Olle Severin		Åke Karlsson, Alsvik

Suppleanter:

Tore Malm Yngve Berger Ulla Wiklund Bengt Rinaldo

Sommaren 1992 var Museet öppet lördagar efter midsommar. Samma planeras i sommar.

Birger Ahlrén ordnade under varen 1993 trivselkvällar i Köpmanbolms skola med olika teman som: Blidö gård historia, Om lotsarna i Köpmanholm och så Rysshärjningarna 1719. Han hade mycket god hjälp av Inge-
mar Ställborn.

**RED: BOSSE WIKLUND, SIKMARÖ 1050
760 17 BLIDÖ.**

TEL: 08-82 10 24, 0176-813 02

B O N D E N .

Bosse Wiklund

Det står en man vid åkerrenen
och tittar ut över tegarna han plöjde upp i höstas.
Vinterns frost har nu sprängt kokorna.
Han tar en handfull jord och silar genom fingrar
att känna om det nu är dags att så
att ana, att det nu är rättan tid för nya växters liv.
Vår man står kvar med blicken höjd mot skyn.
Han ser vad ingen annan ser
- ett fågelstäck som drar mot norr går över byn -
en Livets hälsning till det liv som finns i torra frön.

D E T K O M E T T B R E V .

Birger Ahlrén

Det var en vårvinterdag 1810. Mor Anna Olsdotter hade kommit in till Rådmansö med folket från Sundskär för att träffa vänner och övervara högmässan i Rådmansö kyrka. I tidig otta hade de gett sig iväg med häst och släde för den 1,5 mil långa vägen över isarna. Efter mässan kom prästen Sven Albert Flodman och hälsade på mor Anna, ett kärt möte då de kände varandra sedan länge. Hon var en kavat kvinna, nyss fyllda 50 år. Änka sedan sju år efter bonden Anders Ersson på Sundskär och mor till sex barn, 5 flickor och sonen Anders, 19 år. Hon hörde illa men bar på en viss stolthet över att vara svägerska till komministern i Litslena, Gustaf Daniel Stark. Detta sedan hennes syster Greta före sitt senaste gifte för snart fem år sedan bekantat sig med denne när han var komminister i Blidö och nybliven änkeman. Flodman frågade bl.a. om mor Anna hört något från dotter Margareta, som sedan ett år var tjänsteflicka hos Starks i Litslena. Vid hennes nekande svar och och undrande tankar föreslog Flodman att de skulle skriva ett brev till dem.

Senare befinner sig således Mor Anna i prästgården vid Örn. Hon sitter framför prästens tunga skrivbord och talar om sina tankar allt medan Flodmans vackra handstil formar dessa till ett brev som bl.a. kännetecknas av den sedvanliga hövligheten, underdånigheten samt tjänarattityden. Brevet lyder som följer (Textförlusterna i brevet orsakade av fukt- och råttskador är markerade med punkter).

COMMINISTERN WÄLÄREWÖRDIGE OCH HÖGLÄRDE HERR MAGR? GUST. DAN. STARK,
Ekolsund och Litslena

Wälärewördige och Höglärde Herr Comminister
Min Högtärade Wärdaste svå.....

Då en nog lång tid jag med mindre än genom denna min hjärte-
liga och välmenta skrifvelse först låta veta at jag och de mina hafva Guds
lof intill denna dag fått fägna oss af någorlunda hälsa ehuru sjukligt och
dödigt det annars varit här å orten alt sedan vintern börjades, och sedan
vänligast anhålla om benägen underrättelse huru min värde Herr .. syster
som min dotter Gre..... få veta om hon lefver, har hälsan och upför sig
til Käre Svågers och systers behag. Jag har nu Stina Brita och Ängla här,
men Anders och Anna tjenar. För oss är det största konst at i detta ovanli-
ga dyra år kunna reda oss med våra händers förtjenst, doch Gud skelof at
hitintills hafver Herren hulptit oss. Under afvagtan ag gunstbenäget...
jämte vänskapsfullaste... mig, och de mina .. åger Syster och Barn
Greta hedrn at het och vänskap för te Herr Svågers

trogneste Svågerskan och ödmjukastjenarinna

Anna olsDr i Sundskär.

I Yxlö by på Yxlan håller Bengt Andersson 180 år senare på att renovera
sitt gamla hus, som är närmaste granne till Blidö gamla prästgård. Då kom-

mer ett brev instucket i en springa i timmerväggen fram. Förvånad över fyndet lämnar han mig brevet för närmare identifiering. Resultatet blev som inledningsvis antagits och beskrivits. Med kyrkböckernas hjälp och brevets innehåll kunde detta tidbestännas genom att dottern Greta flyttade till Litslena 1809 och att sonen Anders dog i häftig feber den 10/10 1810. Hur brevet kommit från Litslena till Yxlan torde förbli en gåta om inte även den kan finna sin lösning genom släktforskning och att någon anförvant burit det med och förvarat det i väggen.

Brevets familjära ton ger en känsla av att Anna Olsdotter själv skulle ha hållit i fjäderpennan. Det är trots allt otänkbart. Hon föddes 1759 på Svartlöga och dog 1825 på Sundskär och levde i en tid då allmogens skrivkonst begränsades till bomärket.

Komminister Flodmans vackra handstil känns också igen från kyrkböckerna under hans tid i Rådmansö 1799 - 1822.

Brevet har som dokument klarlagt komminister Starks hustru i andra gif-tet och hennes härkomst från Svartlöga. Något som i brist på kyrkböcker i Blidö varit i det närmaste omöjligt. Forskningsvägen dit var ändå ej problemfri, men den får ingå i ett annat kapitel

S k ä r o r .

Bosse Wiklund

Jag satt en lördag i somras i Hembygdsföreningens museum i Båtsmanstorp i Oxhalsö och väntade på besökare. Det blåste och regnade, och de flesta människorna ville nog hellre uppleva en rejäl brasa än ett dragigt båtsmanstorp.

Eftersom jag inte är speciellt svag för att inte ha något att göra så skaffade jag mig. Jag gick runt och tittade på museets samling av gamla verktyg med inslag av järn. Den eviga fienden rosten hade inte lämnat dem oberörda. Inte så att det var blygsam gravrost, nej här lyste rödusten. Jag gick ned till ICA-John och köpte stålull och matolja och så satte jag igång och putsade.

Bland allt annat fick jag tag i ett par skärar, dels en vanlig sädes-skära, dels en lövskära. (Det fanns också rörskärar). När jag satt där och gned av risten och oljade in den så märkte jag hur väl den låg i handen. Den här skäran såg inte mycket ut för världen, men den var ett mästestycke i sitt slag. Det är inte på morgonen när man är utsövd och stark som skäran skall fungera bra, det är på kvällen när ryggen är öm och armarna trötta. Går den bra då är det en bra skära.

Spannmål har alltid varit en dyrbar vara, intet fick gå förlorat. Skäran har använts in i vårt sekel. Man skar av halmen så nära jorden som möjligt, band ihop säden till kärvar (nekar) som krakades för att torka och sedan tas in på logen.

Tröskverken kom under den första hälften av 1800-talet fast kanske ut till oss då förståss. De första tröskverken hade stora balandhjul och vevades för hand. En stor stark karl var helt slut efter 25 - 30 minuter. Sedan kom de hästvandringsdrivna verken och då blev det ju mycket lättare. Vad hästarna tyckte vet jag ej.

I mycket gammal tid torde man ha börjat med att skära av de mogna axen med skäran och samla axen i en korg. Sedan tog man halmen i nästa svep för man ville ju inte tröska sönder den. Den var värdefull till bl.a. taktäckning.

Någon gång på 1700-talet uppfinner någon den vinklade kortlien, som gjorde att man kunde slå av halmen med mycket kort stubb.

Hur gammal är nu sädesskären? Ja i vårt land har man hittat skärar av brons och en del arkeologer påstår att böjda flinteggar skulle ha använts för detta ändamål.

Det spelar nu inte så stor roll, för själva idén har kommit söderifrån. Redan på egyptiska gravmålningar kan vi se redskapet i bruk

Hur man tog tillvara säden. Ja från början samlade nog ihop axen. Kanske smulade man sönder dem för hand så att kornen kom fria, precis som bonden gör än i dag när han vill se om axen är välmatade och mogna.

I äldsta tid räckte det säkert med en handkvarn för att mala.

Med tiden ökade åkrarnas areal och nu uppfinns slagan. Den består av två delar, en klump och ett skaft. Från början tröskade man ofta ute på speciella tröskberg. Helst skulle det blåsa litet så att agnar och boss blåste bort och bara sädeskornen låg kvar på berget. Man hade speciella grapar och karade bort halmen. Med en lätt urgröpad skyffel tog man blandningen av korn och agnar och kastade upp i luften. Luftdraget tog med sig agnarna.

Det var på samma sätt när man tröskade på logarna. Då ställde man till med korsdrag av samma skäl.

När man slagtröskade gick man antingen två, tre eller fyra. Om man partröskade sjöng det om slagorna: Tam-tam, tam-tam. När man gick tre så gick det så här: Fattas en, fattas en Det var först när man var fyra som slagornas sång blev fullödlig, och det var många som lyssnade till den. Kanske fick man veta något om sitt öde och Framtiden.

Men nu har jag hunnit mycket långt bort från min skära. Jag sitter fortfarande med den i handen när jag slutat med mina grubblerier.

På bordet ligger en lövskära. Förr när fodret inte ville räcka till en långvinter, så fick man dryga ut det med lövtäkt. Det var främst asp och ask. Man skar de fina kvistarna och smågrenar och band till kärvar. Främst var det får och getter som exmerade det.

Även sjöfoder, vass, tog man, främst till korna. Man skar den gröna vassen från båt i juli månad, band kärvar och ställde på tork mot ett solgassigt berg eller en ladvägg, och sedan travades de uppe på skullen. Sjöfodret smakade litet salt och gillades av korna. Det här har jag själv varit med om i min barndom, fast då hade skäran bytts ut mot en uttjänt lie. Nya liar fick man inte ta, de rostade så förgrymat.

När jag kommit hit i mina drömmars värld så sprack himlen upp i en blåbyxa. Solen kom fram för en stund och några museibesökare kom. Gripen av mitt nya intresse pratade jag skäror med dem. På vägen utanför kom Arthur med sin skördetröska och for förbi. Mellan hans skördetröska och den första skäran ligger kanske 5 - 6 tusen år. I stort sett den civiliserade mänsklighetens hela historia.

S U M P .

Bosse Wiklund

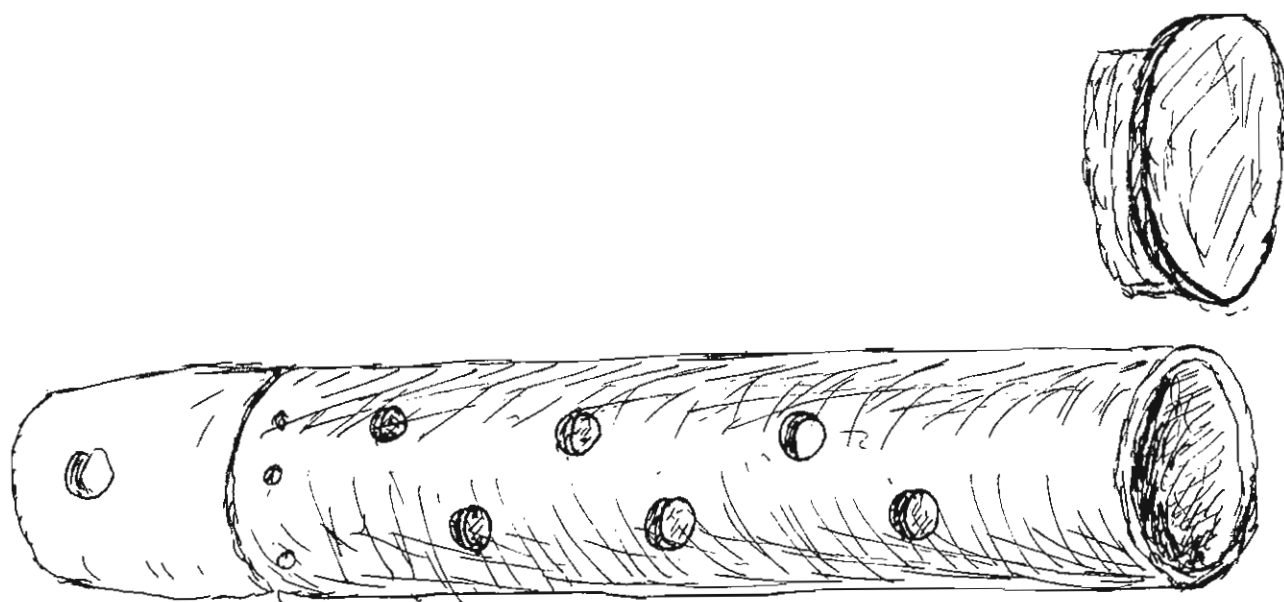
När de medeltida städerna som Stockholm började ta form på 1200 - 1300-talen så utvecklades skråväsendet snabbt. Yrkesmän inom ett verksamhetsområde gick samman och bildade ett skrå för att själva kontrollera att ingen obehörig konkurrens kunde uppstå. Genom det kända systemet med Mästare - Gesäller - Lärlingar hade man grepp om både produktion och tillväxt.

Redan tidigt uppstod i Stockholm ett Fiskareskrå, vars medlemmar skulle förse staden innevånare med både färsk fisk och saltad d:o. Gansjö snart visade det sig att stadens tillgängliga fiskevatten var för små. Man fick helt enkelt komplettera fiskandet med att köpa fisk av skärgårdsborna.

Det gick så till att fiskareskråets medlemmar hade segelsumpar och for runt med dem i skärgården för att köpa upp levande fisk, främst gäddor. Från 1700-talet känner vi till hur speciella fiskuppköparplatser angavs, och ett första datum på våren, då kommersen fick börja.

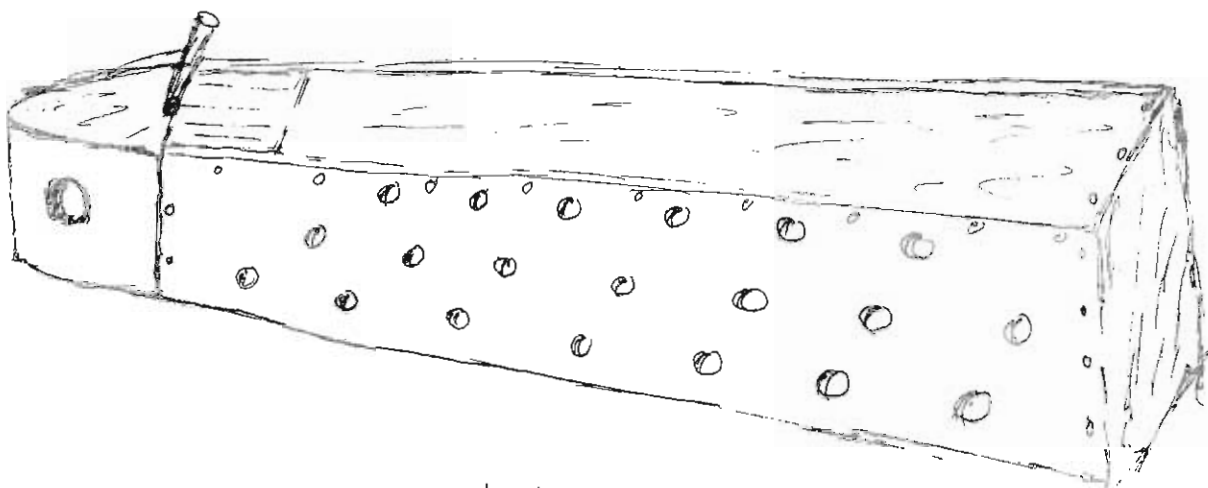
Vid den tidpunkten, på 1700-talet, hade det gamla Fiskareskrået redan avknoppat ett Fiskuppköparenskrå (med segelsumpar)

Men innan gäddorna hamnade i segelsumpan så var det en lång väg. Skärgårdsborna drog not och fångade gäddor, de hade katsar och spillkassat och tidiga ryssjor. De fasta redskapen var många gånger utsatta långt hemifrån i "örten", i utskärgården. Säkert hade storfiskande skärbor själva stora sumpar, det vet vi. Vidare roddsumpar. Men det förekom också att levande fisk transporterades i stocksumpar, som fick släpa efter segelökan.

Släpsump, stocksump
En urholkad granstock med kärnröta, ändplugg

BW.93

Släpsump. stockump.

BW-93

I sin ursprungliga form var de här sumparna gjorda av en urborrad granstam som växt på sumpmark och fått kärnröta. Den borrades och karvades ur till ett grovt rör, fick en noskil och en låsbar ändplugg, samt ventilationshål längs sidorna så att vattnet kunde strömma igenom och fisken fick syre.

Den här sumpen genomgick under århundradena först den förändringen, att den snickrades ihop av fyra bräder och en botten, men i övrigt var den gamla idén fortfarande gångbar. Ja, ändpluggen var ersatt av en lucka nära frampartiet

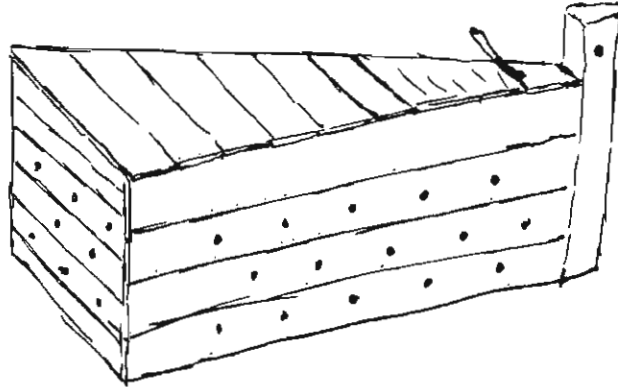

BW-93

Stockump
Rundbukig

Svandlöga

Jag har också hittat en mycket elegant variant med fyra lätt rundbasade bräder, som satt på järnband. Det var centimeterstora springor mellan bräderna, så några ventilationshål behövdes inte. Nosklumpen var utformad som ett fiskhuvud, och baki avslutades sumpkonstruktionen med en "fiskstjärt"

BW-93

Sumpaska

Efter denna första transport sumpades gäddor och annan fisk i stora sumpaskor av trekantig form. Man hade stenar i botten på dem och sänkte den på 5 - 6 meters djup, helst i strömt vatten. På grunt vatten blev det för varmt för fisken. Den dog.

Från sumpaskorna hävades sedan gäddorna över till fiskuppköparnas skutor.

Även från Åland och Åbolands skärgård såldes fisk på detta sätt både till Åbo och Stockholm.

Förlagorna till bilderna i denna artikel är gamla släpsumpar från Svartlöga i Blidö socken.

A T T K A S T A U T B A R N E T M E D B A D V A T T N E T

Bosse Wiklund.

Det här gamla talesättet, närmast ordstäv, användes väl inte så ofta idag, men har någon tänkt på varifrån det kommer? Det är lika bra att börja från början.

Alltså: Låt oss förflytta oss tillbaka till det sena 1700-talets skärgård. Bonden Johan PersSons unga hona Kristina väntade sitt första barn. Hennes mor hade redan kommit från grannön och jordemodern väntades när som helst. Värkarna hade redan börjat men de kom fortfarande oregelbundet och med långa mellanrum. Nu låg hon och kände något av den födelskräcka som generationer kvinnor känt i hennes situation. Dessutom var hon orolig för barnet. Hade inte grannas linbasta tajje eld och börjat brinna mitt i ögen på 'na. Bara inte ungen fick ett eldsmärke på köpe! Å senast i förra vecka 'adde grisen smite 'ur stian å innan man fått in den igen 'adde Kristina fått knuffa till den. Nu var hon rädd att barnet skulle tala i näsan när tiden kom att det skulle börja prata. Men Kristinas mor som var mångkunnig hade nog bot för det med.

Grannens lilljanta var vindögd OCH HADE INTE MOR HENNES SOM VAR FASLIGT KVIKEN AV SIG STÅTT OCH GLANAT GENOM ETT KVISTHÅL MEDAN HON VÄNTA 'NA ? Jo-jo det var mycket att akta sig för!

"Guschelov". Kristinas mor som stått vid kammarfönstret fick syn på en sprisegläd öka. Det var Johan PersSon själv som varit och hämtat jordemodern.

Födelsen förlöpte normalt och Kristina fick en helt felfri liten pojke utan vare sig eldsmärke eller andra skavanker. De nyfödda barnet tvättades i en träbalja med ljummet vatten. Kristinas mor smög ner en rypa svinborst. Därmed var det hotet avvärvat. Vattnet hade tagits in i mycket god tid innan födandet hade börjat. Ingen förständig människa öppnade dörren sedan värkarbetet satt igång på allvar. Då kunde både gårdstroll och annat oknytt smyga in osett och byta bort barnet mot sitt eget. Sådana bortbyttin ar kände man ju till. När Kristina själv kom till världen hade man glömt detta och i sista stund mirdes man och fick ta till mjölk att bada ungen i sön lögevatten. Det var därför hon fick så fin hy sedan!

Ker nu var det Kristinas egen första barnsbörd. Sedan barnet badats fick man inte slå ut badvattnet på backen. Ånej. Det fick man hålla i husormens hål innanför ytterdörren. Hustomten satt säkert under golvtilljorna och nickade instämmande. Utanför husgrundens rotstenar smög säkert både älvar och sjövarlen. Fick de tag i barnet fick det aldrig lugn och ro i livet. Den nyblivna modern var ännu mer oskyddad. Kom otyget in, kom hon aldrig ur barnsängen mer.

Eftersom den nyfödde var en pojke skulle han svepas in i en särk, detta för att han inte skulle få otur när han i sinom tid gick på friarstråt. I Badvattnet hade man lagt några silverslantar för att de nyfödde aldrig skulle sakna pengar i sitt vuxna liv.

Det nyfödda barnet måste vaktas och man hade ett tändt ljus på spisfrisen. Detta ända från till döret. Även modern var utsatt för trolltyg fram till kyrkotagningen.

Och det var mycket annat att tänka på. Mor fick inte ha barnet i knä medans hon åt, för lå skulle det aldrig bli mätt eller otörstigt som vuxen, och en sådan jätte Gluffgluff kunde ju ingen ha i huset. Inte heller fick man lägga barnet i vaggan före döret, då blev de griniga och otåliga.

Fader Johan hade redan tagit sin son på armen och gått runt i fähuset, ja först hade hunden fått nosa på den nyfödde och Johan hade hållit hans hand så att han fått klappa på hunden. För det viset fick han gott läkkött. I lagården fick den nyfödde på samma sätt klappa korna för att få lycka med sin framtida boskapskötsel. Sedan till det viktigaste: att sätta ungen på hästens rygg i stallet. Sedan kunde man vara säker på att han blev en överdängare att bota djursjukdomar.

Dethär var något av det som våra förfäder trodde på inför och efter en barnsbörd. Så här var det hela livet. Vi styrdes av de underjordiska och goda makter som gårdstonten och Guds änglar hann inte med alla gånger att ställa allt tillrätta efter ohägnen. Många av de här illavarslande tecknen har gällt för hela landet, andra har haft lokal spridning.

För egen del tycker jag att det börjar kännas litet ruggigt. Nyss tyckte jag att jag såg ett litet trolltryne mellan skrivmaskinstangenterna. Det är säkrast att jag slutar. Hej för denna gång

O M T O M T A R , V I T T R O R , P U K E N , R Å D E N
O C H A N N A T S K R Ö M T .

Bosse Wiklund

Julen är just slut och jultomten har gått och gömt sig för ett år igen. I sin röda dräkt och d:o luva är han ju en kontamination mellan St Nicolaus (Santa Claus) och vår gamla gårdstomte.

Jag skall börja med gårdstomten. Om vi glömmer alla rysliga färger och låter honom bli grå i klädedräkten, så står han där i stickad mössa, kolt och knäbyxor, kanske i skinn annars i vadmal, stickade strumpor och träskor eller läderskor med spänne. Han är helt enkelt klädd som bönderna var i forna tider från vikingatid och fram till 1500- eller 1600-talet.

Det finns många folksagor om gårdstomten. Hur han hjälper den flitige och drar strån till ladan, men också bestraffar den late. Han är nyfiken på gårdens innevånare precis som i Viktor Rydbergs kända dikt. Han har god hand med djur, och vid fara slår han larm.

Vem var han då? För att förstå det måste vi gå tillbaka till Heden tid. Då ägde man som bonde aldrig sin gård, man var bara en förvaltare, som lämnade ett arv vidare till barn och barnbarn. Det var släkten, ätten, som ägde marken. Man kunde aldrig sälja, bara utöka den odlade arealen genom att bryta sten, svedja och dika ur kärr och våtmarker. Tomten är den första bonden på platsen, han som bröt den första tegen och byggde det första boningshuset och den första lagården. Han finns kvar på platsen och kontrollerar hur de efterlevande sköter sig. Ser man honom så så stämmer sagornas berättelser.

När kyrkan kom till Norden under 1000-talets missionstid så måste den här ägarregeln brytas, för att kyrkan skulle kunna resa sina stavkyrkor och kloster, och utan rikliga skänker till den katolska kyrkan fick man ingen avlat för synder, och bara Helvetets eld återstod.

Det här gick tomtens ära för när, och han blev rent ut förbannad. Kyrkan skyndade sig att stämpla honom som elak och illasinnad, och att tro på tomten var Hedendom! Men han fortdatte sin verksamhet.

I skogen levde trollen, och de ställde till mycken förtret för människorna. Särskilt pigga tycktes de vara på att byta ut små odöpta barn mot sina egna ungar. Undra sedan på att en del barn var rent omöjliga och fick heta bortbytingar!

Trollen kunde Du också möta en höstkväll i skogen. Man såg dem mest som lysande ögon långt bortom stallyktans ljuskrets. Ibland kunde man höra de-

ras förfärande skrin bort i skogen. Tjuvaktiga var de också. Försvann det inte både silverskedar och ett handkläde i fjol från självaste nämndemansmora, och hittade inte Carl Axel sina sälskinnsstövlar som försvann för 6 år sedan, och var de inte helt utslitna vid återfånget.

Litet besläktade med trollen var Puken eller Trollharen. Trollharen var en liten elak rackare som brukade tjuvmjölka korna så att juvren blev skrumpna och tomma på de bästa mjölkossorna. Han var framför allt verksam, när de gick på skogsbete, fast ibland kunde han skifta gestalt och bli en zigenerska eller stavkärring.

Så fanns det också avundsjuka människor som nyttjade puken. Man gjorde en kropp av halm, gärna med en liten tygbit från något klädesplagg, som tillhörde någon i den gård som skulle drabbas. Så smög man fram med halmpuken under kolten och sökte sig till antagonistens gård. Man stannade vid lagården och kastade in puken. Och så, genast slutade korna att mjölka.

För den som drabbades av halmpuken gällde det att se efter vem som kastade in den. Och hämnas. Om det fanns vittnen hände det att den skyldige drogs inför rätta, anklagad för att ha bedrivit trolldom. Det var dödsstraff på sådant.

Puken eller Trollharen ansågs ibland var en förklädnad för Djävulen själv. Om Djävulen skall jag få be att återkomma.

Vittrorna bodde under jorden. Man fick inte nämna dem vid namn för att inte reta dem, och man fick vara försiktig i umgänget med dem. De bodde gärna på människornas tomter. Ännu i min barndom fick man inte sätta kaffepannan direkt på marken när den var varm, detta för "myrornas skull", fast egentligen var det vittrorna. Man fick inte hamra och skrika och stoja sent på kvällar och nätter, man fick inte pinka hur som helst ute på gården och orsaka översvämning i vittrornas skorsten.

Så var det då Råden. Vi känner till Skogsrådet och Sjörådet. Skogsrådet eller Skogsfrun beskrivs olika i skilda delar av vårt land. Ibland är hon en underbart fager kvinna framifrån, men ihållig som en rutten stock bakifrån. Hon kan uppträda i många skepnader, t.o.m. som djur ibland. Den där extra kon som kom in bakom betesdjuren kunde vara skogsfrua själv, som försökte locka bort de andra djuren.

Vanligast var dock att det var ett av Sjöråets djur. Dimmiga dagar när misten från havet smög upp i vikarna, då kom sjöråets kor med och blandade sig gärna med böndernas djur. Och det ville också locka med sig gårdens

djur. Men det fanns bot. Om bonden var varsk och vred mössan bak-och fram, så såg inte råden honom. Om han sedan läste Fader Vår fram-och baklänges, så bands sjökorna och blev kvar. Sjörråets kor var eftertraktade, för de gav mycken och fet mjölk.

Sjörrået brukade annars locka fiskare på grund och sedan dra ned dem under vattnet till sin fader Sjökonungens slott. I det avseendet var hon Sjöjungfruns like.

När människor plötsligt försvann på sjön så var Sjörrået ofta inblandat. Så hände det någon gång att den försvunne återkom efter flera år och ändå inte kunde redogöra för var han varit. Då stod det klart: Sjörrået var den skyldiga!

Så var det då Djävulen själv. När Kristendomen tog över här i landet så utmålade präster och munkar de hedniska gudarna och främst Oden som Djävulen själv. Ändå fanns det mycket kvar av hedendom som man inte rådde på, fast man representerade den allsmäktiga Kyrkan! Sjarva namnet Jul är ett hedniskt ord för "fest". I jan har vi Distingsmarknaden i Uppsala än i dag. Det är Disa Tings marknad. Disa står för Vanadis, och vanerna var jämte asarna de förnämata gudasläkteraa .

Ännu på 1600-talet påtalar ärkebiskopen i Uppsala oskicket man hade i Karlskyrka (nuv. Söderby-Karl) där man bar runt helgonets ben och hans avbild kring åkrarna för att få god skörd. Det är rena Frö-kulten.

Seden att elda vid Valborg är en förskjuten midvintereld, tänd för att hjälpa solen tillbaka när den står som lågst i dec.

Midsommarstången är en ren phallossymbol, som också lär ha sitt ursprung i Frökulten.

Frågan är om seden att rida maj i by är så oskyldig som den låter. Kampe mellan Majgreven och Kung Bore är nog också en gammal symbol.

De stora fiskena efter mört på våren och sik på hösten har som fester också ett hedniskt ursprung. Efter en lång svältig vinter kom fisk och fågel i massor till människans hjälp, och inför vintern fick vi i nov sikfisket som möjliggjorde överlevnaden under vintern Ttillsammans med saltströmmingen). Så tokig var aldrig en skärbo att han inte förstod att det var en gudomlig hand som styrde den mattillgången. Nu var det Vår Herre själv, men i hedna tider var det andra gudar.

Men det gick inte alltid väl, och då skyllde man lätt på Fan själv. Fast oftast kallade man honom vid "noanamn" Hin Håle (den Hårde) eller Gammel-Jerker eller.....

Ibland ledde Satans upptåg till att de som bodde på en gård aldrig fick någon ro, och då hände det att man tillkallade en präst för att få bukt med eländet. År 1729 fördrev en anonym präst spöken ur Båtsman Snells torp i Rösa i Husby-Lyhundra. Berättelsen tecknades ned av Ericus Elfstadius och utgavs i tryck i många upplagor. Elfstadius var 1733 - 55 komminister på Ljusterö, och sedan 1755 - 59 kyrkoherde i Riala. Jag har denna vilda berättelse i två tryck, ett från 1769 från Peter Hesselberg i Stockholm, och ett av skillingtryckskaraktär från 1824, tryckt hos J Hörberg.

Under häxprocessernas dagar var det vanligt att tillvita folk samröre med Djävulen Oden. Så ock i våra trakter.

Allt som inte var naturligt att kunna göra, det hade man nog lärt sig efter att ha förpantat själen till Den Onde. Hur många historier fanns det inte förr, t. ex. om smeden som lovade den underjordiske härskaren sin själ om han fick bli framgångsrik i sitt yrke. Det blev han men en dag kom Djävulen och ville hämta honom. Då sade smeden att han nu var skickligare än t.o.m. läromästaren, Fan själv. Han skulle bevisa det genom att smida en krokig järntråd rak. Fan skulle göra samma sak men då hade smeden gett honom ett krulligt skäggstrå, så Horn-Per förlorade.

Ungefär så här är temat i de flesta berättelserna av denna typ. Så till en annan sak. Vid ett bröllop i Blidö kyrka i början av 1800-talet så skulle hela brudföljet med prästen i spetsen fara till bröllopsgården på Svartlöga. Man åkte häst och vagn till Österbåts, och seglade sedan över till hemön. Brudtåget ställde upp sig vid bryggan, och i spetsen gick prästen och slog ihop ett par grytlock för att markera takten när spelmännen spelade en brudmarsch. Jag vet inte hur medveten prästen var, men av gammalt var detta ett sätt att skrämma bort oknytt, som ville följa med brudparet in i gårdshuset. Och följderna av det var oöverskådliga.

På det här sättet fanns både Vår Herre och Djävulen påtagligt nära människor i förfäders sinnevärld. Djävulens närvaro kände man ofta på svaveldoften, som kunde ligga kvar efter hans hyss.

När husbocken knäppte i timmerväggen var det "Dödsuret" som tickade, när ugglan skrek varslade det om död för att ta några exempel. Om ett odöpt barn dog fick det inte ligga på kyrkogården, och många föräldrar försökte i sin förtvivlan smuggla in det i Himmelriket genom att i lönn gräva ned det vid kyrkogårdsmuren. Allt för att det inte skulle bli en "myling", som sedan skulle gå igen och skrika i fasa för Helveteselden, och anklaga sin stackars moder. Ofta var detta barn som fötts i lönn av en ensam moder och kan-

ske mördats för att dölja skammen.

Med det är det dags att återvända till vår egen upplysta tid igen. Men ta i trä så att intet händer nu när vi utmanat de underjordiska, ohh Du - gå inte under någon stege.

Osvuret är verkligen bäst.

S M E K N A M N o c h Ö K N A M N .

Bosse Wiklund

Har någon hört talas om en plats som heter "Humlaskitabranta"? Den finns i ytterskärgården om jag minns rätt så är det på Gillöga. Det är en bergsskrevla där en Blidöbo som kallades för "Humlan" hade sitt avtråde, en avsågad sumpbåt, ställd på högkant. Namnet hade han fått för att han alltid "surrade runt" och var ivrigt verksam överallt. Dessutom lär han ha haft ett surrande biljud för sig. Han skall ha hetat Nordström och var från en av "Örorerna". Självt är han nog bortglömd av de flesta, men namnet är fäst vid en bergsskrevla.

En annangubbe som levde vid mitten av 1800-talet kallades "Stor-skiten på Röllöga". Troligen och enligt min sageskvinna hade han besvär med matsmältningen, men det kan ju också tyda på andra anspelningar av mindre vänligt slag.

Skall vi så ta "Måsen"? Det var en av de berömda piggbbyggarna på Svartlöga som hade en ganska skrikig röst, och pipig. Sedan var jämförelsen snabbt gjord.

Vi kan ta ytterligare en Svartlögabo. "Koleraran" Han var piggskeppare och framför allt när han mötte flickor så hade han svårt att stå stilla. Han stegade hela tiden och "bubblade över".

"Tritummarna" var befälhavare i det Elfvihska rederiet i Furusund vid tiden för det första världskriget och framåt. Han hette Karl Bernhard Söderholm och var mycket kortvuxen, ca 160 cm. Man skulle kunna tro att han fått namnet av det, men det lär ligga en annan historia bakom. En vår när man skulle segla låg det fortfarande ruttnande is-sjök i fjärdar och leder och för att skona bordläggningen skulle man göra en islucka av 1½ tums virke och klä stäv och bogparti med. En lättmatros satt i båtsmansstol och spikade. Plötsligt gled båtsmansstolens plankor ur slyng^{red}et och grabben hamnade i sjön. K B Söderholm blev för att han skulle tappa sina 3-tumsspikar, och spik var dyrt. Han skrek till grabben i det kalla vattnet: "Akta tritummarna, akta tritummarna!"

En piggskeppare från Yxlan som alltid slet dygnet runt för brödfödan fick heta "Natt och Dag".

När Kalle i Kroken vid Bruket byggde sin motorpråm Skum vid det lilla skäret där ångbåtsbryggan ligger fast litet åt andra sidan, så grps han av högmödsdjävulen och presenterade sig som "kapten Karlsson på motorfartyget Skum".. Sedan fick han snabbt heta "Skum-Kalle" !

DEN HUSLIGA HÄRDEN.

Bosse Wiklund

Det här skall inte handla om veckotidningar på 1910 - 20-talen, och det är heller inte avsikten att uttrycka något kvinnoförakt eller berättas om spisslaveriet. Jag skall bara tala litet om spisen, alltså den där grejen som fanns före mikrovågsugnen och den keramiska hällen och bakmaskinen.

Vi får börja med Urakajpa eller vad han nu hette i tidens gryning. Innan människan hade Elden som sin tjänare var hon hänvisad till rått kött och rötter och bär. Hur människan fick Elden vet väl ingen, men troligen började det med en brand efter ett åsknedslag, och en dristig människa som vågade sig fram och gripa en brinnande trädgren och ta elden med sig.

Hur länge det dröjde innan man lärde sig att samla glöd under aska och kunna tända på nytt nästa morgon, vet heller ingen. Några forskare brukar tala om gnideldens betydelse, men ingen vet hur stor roll den egentligen spelade.

Alltnog. Människan lärde sig att elda i en grop, där brasan var skyddad, att hetta upp stenar och lägga i maten i ett trä eller lerkärl, och på så sätt få den varm. Det här skedde säkerligen utomhus. Säkert var eldgropen stensatt, och rätt snart hade man ett speciellt hörn, dit man makade glöden på kvällen och öste över aska, för att nästa morgon kunna blåsa liv i elden igen med hjälp av näver eller fnöske eller torrt gräs.

Så småningom lärde man sig att behärska elden så bra att man vågade ta den inomhus i sina kojor. Nu måste man fodra eldgropen med flata stenar och vi hade fått den första riktiga eldstaden. Nu fick man också ärilen eller mörjeldigropen, där man sparade glöden över hatten. Från den öppna härden letade sig röken upp mot kojans tak och slank ut mellan springor.

Den värsta nesa en husmor kunde lida var att elden dog för henne, så att hon blev tvungen att gå till grannen och "låna eld". "Har du ingen kärlek hemma?" -

Innan röken lämnade utrymmet under taksparrarna och smet ut hade den säkert någon gång slingrat sig kring ett köttstycke upphängt att torka, och smaken påverkades till allas förvåning synnerligen positivt. Dessutom höll den här köttbiten sig mycket längre.

*

Med tiden och utvecklingen ersattes den enkla kolan av långhuset. Nu fick vi en ordentlig takkonstruktion med öppningar för röken på takets bägge kortsidor. Långhusen byggdes av stenskärv, av torv och troligen av trä, fast det nu är bortträttnat. Med sten eller trä lade man en

skyddsvall av torv eller jord på utsidan för att täta och för värmens skull. Det knuttimrade huset var ännu inte importerat som idé. Det kom så småningom från det ryska hållet.

Långhus. Takkonstruktion på reglar. Väggarna av skiftesverk, torv, sten eller flätat ris eller ljung på "spaljé" av pil eller sälg, klinat med lera. Röken letade sig ut vid gavelnocken genom det trekantiga hål som uppstod mellan tak och gaveltak.

Så småningom tyckte man att det var otrevligt att alltid ha en massa rök som sved i ögonen och näsan, och så uppfann någon kupan. Den hölls upp av trästolpar och bestod av en trästomme med vidje eller ljungflätning. Så klinades det hela med lera. Nu gällde det att leda ut röken närmaste väg. Det blev ett rökfång (skorsten) av trä, men brandrisken var mycket stor, speciellt när man eldat hårt under kalla vinterdagar.

Så småningom lärde man sig att bränna tegel och sedan att mura. Här i Norden hade nog munkarna lärt oss en hel del. Förändringen nu var stor, men inte så stor rent konstruktionsmässigt sett.

Spiskupan med rökfånget hade nu stöd av en spismur, men stöden utåt rummet var fortfarande av trä. Mellan spiskupan och härdens stenar satte man en "spiskrok" med en reglerbar arm, som kunde bära upp ett hängkärl. Den där armen gjordes till sin yttre del av järn.

Stenar som man ofta eldar på blir snart eldsprängda, och man upptäckte att det var bra att lägga ett lager tegelstenar ovanpå. Nu är den öppna spisen helt uppfunnen. Man hade ännu ingen spjäll, men man använde en trästång med en tvärplatta och en säcktrasa. Den kallades långt senare här i skärgården för "August" och fanns länge kvar i Utskärgårdens fiskbodar.

Men utvecklingen fortsatte. Den murade tegelväggen blev en brandmur genom dubbla rader tegelsten, spjällucka med stång infördes, man gjorde en stödmur extra mot träväggen med luftspalta för att hindra brand.

Den öppna spisens håll höjdes upp över golvplanet och man tog upp ett valv under den och fick en torkugn för ved. I stödmuren hade man ett litet urtag för en nattstake.

Baka gjorde man länge i särskilda bakstugor och man utvecklade en bakugn, byggd av sten och tegel som ett valv. på "golvet" lade man ett lager grovt krossat glas och täckte det med murbruk. Den här ugnen måste eldas i flera dygn för att bli bakvarm. Degen lades direkt på murbrukslagret efter jäsningen. Man använde långskaftade brödspadar, s.k. brödsutor. För att sopa rent i ugnen från aska och glöd använde man en kvast av färskt granris (även enris) fäst vid en stång av trä. Den här kvasten har gett upphov till ett flertal folkgåtor.

Rättsnart kom någon på att kombinera den öppna spisen med bakugnen. Det här blev en väldigt utrymmeskrävande anläggning, och i normala torpkök som i vårt båtsmanstorp tar det säkert upp 1/6 - 1/7 av hela golvytan.

När brödet var färdigt så behandlade man det litet olika. Brödkakor hängdes på kronstänger i taket medan surdegslimpor och finbröd grävdes ned i mjölbingen eller i spannmålslåren. Där låg det skyddat, hermetiskt tillslutet, och man slapp mögel, och vidare: det var fortfarande mjukt efter flera månader.

*

I de gamla torpen och småstugorna var köket det centrala rummet. En gång var gården uppbyggd av ett flertal byggnader var och en med sin funktion. Då kallades köket kokhus. Namnet finns kvar i gamla talesätt som "Nu vart det dager i kokhuset" d.v.s. det väckte uppståndelse.

Eftersom man vintertid ständigt hade eld så blev köket också det varmas-te rummet. Kammaren saknade ofta egen eldstad och var obeboelig från senhösten fram till maj. I köket arbetade man med matlagning, i köket sov man, och i köket arbetade man med småslöjd och reparationer, i köket lekte barnen. Köket var ett "allrum". I gånget var ju fönsterglas en dyr vara och fönstren små, så vintertid var elden på härden den främsta ljuskällan också. Det fanns talgljus, men det var för helger och högtider, till vardags användes på sin höjd pörtstickor eller kådljus (=tjårljus). Det sista var stickor av töre påbättrade med trätjåra och tålg. De sattes i särskilda jårnstakar och brann sprakande och stånkande.

Det var under den här tiden som seden uppkom att kura skymning. Timmen mellan det att fönstren gav arbetsljus inomhus, och det var för mörkt att se ordentligt utomhus, då samlades familjen runt spisen med mindre ljuskrävande sysslor. Man stickade, tåljde råfspinnar och berättade om gammalt och nytt, man umgicks på ett sätt som idag är helt bortglömt i TV:ns tidevarv.

I det här fladdrande ljuset från den öppna spisen fanns det plats att se hustomten och mylingar och annat skrömt.

Åtminstone sedan 1600-talet har det funnits sättugnar i förmögna familjer. Det var en gjutjärnsugn, som stod bredvid den öppna spisen eller någon gång hade egen skorstenspipa. Det var en föregångare både till järnkaminen och kakelugnen. Tegelugnar för enklare folk och kakelsatta dylika för de besuttna är ju kända sedan gammalt. Delftugnen är ett exempel. Men riktig fart blev det inte på den värmekällan förrän med Cronstedts uppfinning av kakelugnen med sina värmekanaler. Den skapades på 1700-talet. I "torparversionen" var det en skapelse av murtegel, slammad med kalk och under det jämnad med murbruk.

I Bergslagen kom någon på att lägga en gjutjärnshäll i den öppna spisen. Nu slapp man eländet med sönderbrända och spräckeldade härdar som gjorde hällen så oslät att grötgrytan ibland välte trots sina tre ben. Gjutjärnshällen höll dessutom värmen en lång stund.

Det var inte längre nödvändigt att ha ständig glöd i spisen. Någon uppfann tidigt elldonet med eldstål och flintsten och fnöske. Så småningom övergick man i stor utsträckning till att använda gamla flintlås från gevär och pistoler till samma ändamål.

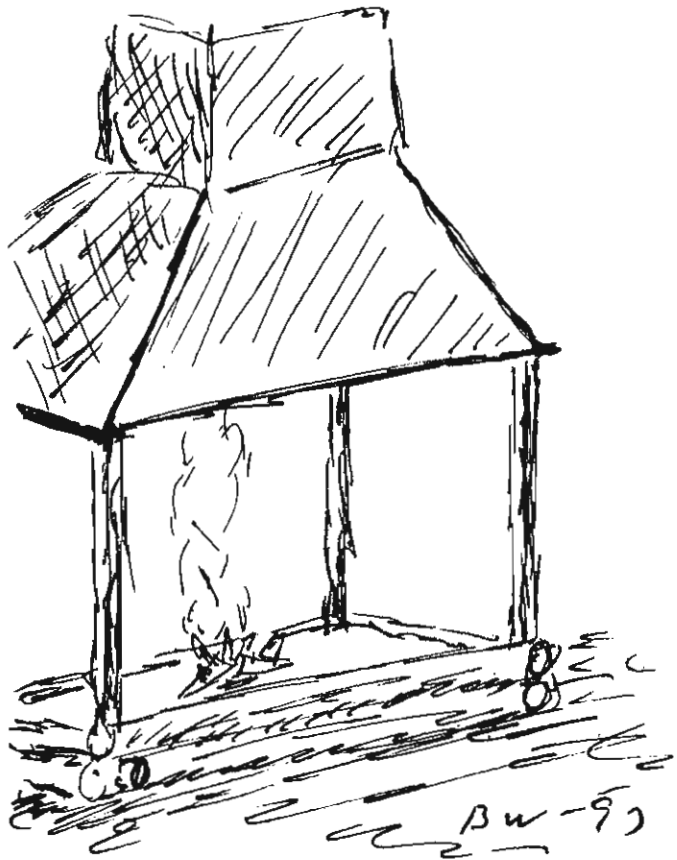
I slutet av 1800-talet kom järnspisen, som var en revolution. Först till borgare och storbönder och så småningom ut till småfolket. De här spisarna hade oftast dubbla uttag och kunde användas dels som upprökare med ett plåtrör som gick upp i skorstenspipan, dels som bakrökare med en kort stos i anslutning direkt in i en rökgång. Man ställde järnspisen löst direkt på den gamla härden. Tekniken att mura in dem är senare. Nu slocknade arbetsljuset för gårdsfolket som samlats runt spisen, men det gick fortare att koka mat och den värmden gudomligt. Man fick skaffa nya kokkärl, för vedspisen hade ringar som man lyfte ur och sedan satte man ned en kastrull eller en gryta med fläns så att det tätade. En ny spiskrok, ett helt nykonstruerat verktyg för att lyfta spisringarna med, såg dagens ljus, och övertog namnet efter den gamla som nu blev onödig.

Så här långt stod utvecklingen stilla i ganska många år. Visst gjorde man speciella uppfinningar som sparspisar att sätta ovanpå den gamla järnspisen, och som skulle dra mindre ved. (Aktuellt i krigsåren 1914 - och 1939- 45) AGA-spisen var en strålande uppfinning, bränslesnål och värmande efter önskemål, men den var för dyr för de flesta skärgårdshushåll.

Lysgasen, (koksgasen) var städerna förbehållen. Nej det skulle dröja fram mot 1920- 30-talen innan elnätet byggdes ut i skärgårdarna, Det fortsatte efter kriget 1945, men inte förrän fram mot 1960 var elen allmän.

Med den fick man nya möjligheter både till ljus och kokplatta. Många räknade verkligen innan de bytte och satte in elspis. Veden hade man ofta gratis, det var arbetet då förstås. Med elen följde också kylskåp och senare frys. Tvättmaskinen lättade också på husmors arbete. Skillnaden mellan att vara husmor i staden och på landet minskade.

Det viktigaste med elströmmen var nog som belysningsmedel. Nu försvann folksagens tomtar och troll och gårdvarar och oknytt, mylingar och vålar. Till och med korna i ladugården kisade sömnigt mot lamporna när husbond-folket kom ut på morgonen för att mjölka.

Spiskupa med rökfång, äldre modell

S O M M A R G Ä S T E R .

Personliga minnen,
Bosse Wiklund

Jag tänker berätta litet om mina första minnen av sommargäster här på Blidö. Det var i slutet av 1920-talet och vi hörde själva till den kategorin.

Blidös trafikförsörjning bestod av ångbåtar och skutor. För sommargästerna var det s/s Blidösund och Vaxholm III:an som gällde och så Ljusterö på Östra sidan till Svartlöga. Vaxholmsbolaget hade någon gång satt in en reservbåt och till midsommaren förekom extrabåt.

När isen hade smält och det började bli ljummet i vattnet vaknade stockholmarna till liv. I de stora dagstidningarna hade särskilda annonsfirmor satt in rader av annonser med "sommarnöje att hyra". Man kunde också tjansa och ta en båt ut i skärgården, för ofta stod skärgårdborna nere vid bryggan och bjöd ut sina stugor.

De första sommargästerna hade ju kommit till Furusund redan på 1880-talet, och där blev det snart ett organiserat sommargästliv med pensionat och sidoinackorderingar, det där som August Strindberg har berättat om. Men man behövde bara komma till Köpmanholm så var allt helt annorlunda. Här dominerade lotsarna samhällsbilden, och därmed det vardagliga slitet. Samhället blev mycket gråare och tristare i Strindbergs ögon, vilket framgår av hans minst sagt elaka benämning: Fagervik och Skamsund. Det sista hade han lånat från Skarsund.

Utanför sommargästcentra som Dalarö och Furusund var utvecklingen annorlunda. De första sommargästerna var ofta segelbåtsburna. Hit hörde August Söderman, Hugo Alfvéns föräldrar och prästen Hammarsten. De hyrde in sig några somrar på ett ställe och använde det som bas för fortsatta seglatser. Sedan kanske de hittat ett nytt ställe.

Det här var ju innan den allmänna semesterlagen hade genomförts och det vara bara ett fåtal människor som kunde vara lediga. Det var högre tjänstemän och framgångsrika egna företagare, men främst säsongsarbetare som lärare och så artister från scenens folk som sökte lisa för själen till målare och kompositörer som här fann inspirationen!

Det var ännu ett fåtal sommargäster som ägde egen stuga. De flesta hyrde. Skärgårdsborna flyttade oftast ur sin egen vinterbostad och in i en "Lillstuga." Den hyra man kunde få in rörde sig om 150 - 175 kronor för en hel sommar. Man kunde också hyra en liten bod på ett rum och primuskök för 20 - 25:-/ vecka. När man hyrde för hela sommaren brukade vedbrand ingå. Sommargästerna köpte naturligtvis mjölk och om jag minns rätt betalade man 10 öre litern för den. Det fanns också goda möjligheter att få köpa fisk

av kringcyklande pojkar.

Det fanns gott om handelsbodas och att ta sig dit var ett av sommarens enkla nöjen. Där träffade man andra och blev bekanta. Det gällde inte minst ungdomen.

Här på Blidö fanns handelsbod i Glyxnäs (Ivar Sjöblom), Bruket

Blidögård (2 st), Stämmarsund (Konsum + 1 till) i Björkudden (en bit från Oxhalsö). I själva Oxhalsö by fanns en gång Blidös 1:a affär inrymd i Ringbommens Båtsmanstorp tvärsöver vägen från "vårt" båtsmanstorp.

Det fanns en slaktare som körde runt och sålde styckat kött från hästskjuts, det fanns en brödförsäljare som ömsom gick med skottkärra och pålastade spånkorgar med bröd, ömsom varannan dag rodde eller körde motorbåt när snurran ville och servade de som bodde vid vattnet och på holmar. Detta var alltså ett mycket väl fungerande sommarsamhälle.

För sommargästernas del var det fortfarande ett patriarkaliskt styrt samhälle. Mor och barn sattes på sommarvistelse för att få sol på näsan. Far kom ut med båten från stan på lördagskvällen och han for igen på söndagskvällen. Så då var hela familjerna samlade nere vid bryggan för att ta emot resp ta avsked för en lång vecka.

Jag kanske skall berätta litet om kläder jag minns. Kvinnorna gick oftast i ljusa, hellånga sommarklänningar, ja de yngre kunde visa fötterna och t.o.m. halva vristen. Men de äldre gick på landsvägen och släpade med sig landsvägsdammet i små moln. De allra äldsta hade svart kjol.

Äldre kvinnor hade ofta blus med lång ärm, en storbrättad hatt mot solen. Halsband och armband och ringar fullbordade dekoren.

De yngre kvinnorna och flickorna hade ofta korta holkärmar och de djärvaste hade skaffat sig blommiga sommarklänningar. En ny tid tryckte på. Kvinnor rökte inte, åtminstone inte offentligt.

Männen då. De hade oftast mörka kläder med väst och skjorta, gärna med stjärkrage. Till detta svalrock och en skärmmössa med vitt kapell. Herrarna rökte, "det var bra mot myggen", sa de.

Det vore otänkbart att få se en av den tidens sommargästherrar klädd i blåställ.

Nej även om man var duktig och hjälpte till med höskörden och kastade upp 5 - 6 hötappar med högaffeln så var man klädd i stadkläder. Jo med ett undantag. Man kunde ha en bomullshatt av obestämbar färg och ännu mer obestämbar form. Min far gick ofta klädd i panamahatt inköpt på platsen men hade även en gråvit, solblekt bomullshatt och efter något årtiondes blekande sol och sommarregn såg den ut som en skrynklig murkla. Han älskade den och jag minns att jag skändes över att han bar den.

Sommargästerna badade stundom. Man hade som regel tillgång till en gammal roddsump och så rodde man till någon lämplig udde. Omklädsel skedde i buskarna, bland alarna. Baddräkterna var heltäckande och hade ofta en antydning till kjol. Vanligaste färg var svart kanske med vita band runt hals och ärmar.

Simkunnigheten var väl inte så utbredd, jag kan gissa att mellan 1/3 och 1/2 kunde rädda sig iland om det behövdes. Barnen och de yngre var desto djärvare och benämndes ofta vattendjur. Hela badceremonin övervakades av de äldsta som kunde lätta på knappar och ta av sig skor och strumpor och blöta fötterna i någon mer än ljunnen skreva.

Ibland kom kor på bete och kastade stora blickar på de underliga människaerna. Då gällde det att passa sig. Kor var ju stora och alltså farliga, men det kunde hända värre saker. Var det inte i fjol som en flicka blev av med alla underkläder medan hon badade. En ko hade helt sonika i jakten på salt ätit upp de svettiga plaggen. Sådant kunde man berätta om länge.

Till sommarens stora händelser hörde Utflyktsan. Den planerades till tiden efter höskörden och före spannmålsskörden för att värdfolket skärgårdsborna skulle kunna vara med och lotsa. Man packade roddsumparna fulla med matsäckskorgar, kläder för 14 dagar, ungar, kaffepannor, husjungfrur och familj. Far satte sig vid årorna och så bar det av med ett bords fribord. Skärgårdsborna hade oftast erbjudit sig att ro, men alla familjefäder avslog fnysande erbjudande. Min far var gammal sjöman och närmast fenomenal på sträckrodd. Han satte fart och fick sedan ligga och vänta på de andra. Så gick det i etapper och vi nådde den förutbestämda holmen, för säkerhets skull vald så att felnavigation kunde uteslutas.

När vi tagit iland och lossat korgar, ungar och familj, så gjorde far några halvslag kring en trädstam. En annan nöjde sig med att lägga en sten på tampen. Väl iland letade man upp flata berghällar, bredde ut en duk och satte fram porslinet med smör ost och sill och så den obligatoriska "lilla pärlan". Man åt och njöt och skålade. Den marinerade strömmingen var superb. Jag jag få receptet, kära du. - Vi har hemrökt böckling, smaka bara.

Efter kaffet, kom konjaken, eller hos de husrättsfriskaste kaffekasken. När måltiden var över reste sig herrarna borstade bort bosset av kläderna och tände cigarren. Damerna sa med en mun: "Vi tar hand om disken". Precis som alla andra dagar. D.v.s. det var jungfrurna som fick göra det.

Herrarna och kanske någon av damerna plus en massa ungar gjorde nu en rundvandring runt holmen och inbillade sig att ingen hade varit där förut. Spännande vrakgods togs omhand och kommenterades oftast mindre sakkunnigt.

Naturligtvis samlades vi till slut längst österut på holmen och alla kommenterade "havet" som Svartlögafjärden benämndes. Sjöhävningen var i det närmaste obefintlig, men ändå hade många av herrarna förskräckliga minnen av havets våldsamhet, och de visste ofta berätta hur de gett kaptenen på fartyget goda råd som slutligen räddat dem alla. Skärgårdsborna som var med för allt skulle gå bra, lyssnade med ett kvarts öra och smålog....

Så var det dags att återvända till damerna. En av våra gubbar hade försökt kasta (utan spö) från land och han hade satt fast draget i botten. Min far gick i en sump och jag fick följa med. Så rodde han bort till "fiskaren" som under tiden förökte slita loss draget, utan resultat. Jag fick ta linan och pappa skulle ro ut men gubben i land fattade inte att han skulle ge efter, och det slutade med att han sträckte sig ut från strandhällen - och trillade i. Vi bärgade draget först!

Även en skön dag har sitt slut och det var dags att ro hem igen. Båtarna lastades, man kontrollerade femtioelva gånger att allt var med. Däremot glömde man Gösta som sina 6 år till trots bestämt sig för att bli en ny Robinson Cruse. Han gömde sig helt enkelt. Försöket upptäcktes dock, och pappan (det var han som nyss halkade i sjön) fick gå iland igen och leta upp syndaren. Det var inga förmaningar, det var ett stadigt grepp i ett pojköra och löften om evig frånvaro av jordgubbar till efterrätt. Själv såg han litet moloken ut med stärkkragen slokande och sjögräs på kavajen.

I väntan på att expeditionen skulle anträda hemresan hade damerna försökt hitta bekväma sittplatser. Man bytte plats och ändrade. Då upptäckte en flicka att hon satt fast i trätjära som smält från "brädgången" och runnit ned på suden. En ljus sommarklänning hade fått ett nytt mönster och det föranledde tårar. Innan vi kom hem hade flera herrar och damer upptäckt samma sak.

Det var ju tur att det hände på hemvägen kommenterade min mamma. Fotogen tar bort trätjära om man är envis.

Något av de här åren kom de första resegrammofonerna och det var naturligtvis sommargäster av yngre årgång som hade dem med sig. "Se farfar dansar gammelvalls" Min kompis som ägde ett knappdragspel plockade snart ut den liksom några år senare: "Där lindarna blommar" och "När bröllopsklockor ringa" och "Den gamla gungstolen.." Annars var det en dragspelstrio på Talldungen som fick stå för den musikaliska upplevelsen av skärgård.

Den uppskattades av både skärgårdsungdom och sommargäster.

Efter att i fem åa hyrt samma stuga på Blidö, i Sikmarö köpte mina föräldrar en egen tomt och byggde 1934. De var så jag kom till Långviken, som

egentligen var en utby till Sikmarö. Den har varit bebyggd troligen redan på Medeltid och säkert på 1200-talet, men jag tror inte att det fanns några sommargäster då. Jo förresten. Skärgården hade ibland påhälsning av plundrare från andra sidan Östersjön och även danskarna var envisa att privatbeskatta och ta för sig.

Men om det här brydde sig inte våra utflyktdeltagare. Flickan med tjärfläckarna grät och bytte om, far i huset tog igen sig i hängmattan och mor satte jungfrun i arbete. Det var väldigt vanligt att stockholmsfamiljer hade sommarjungfru, för att frun skulle få vila upp sig. Ofta blev det så att husets fru sprang runt överallt och påpekade och petade tills jungfrun sa upp sig på stört. De här gav dessutom många tillfällen till skvaller och klagomål över slarviga jungfrur. Sedan fanns det andra familjer som hade sina jungfrur både 7 och 8 år!!

Husets herre var ofta ivrig fiskare. Man rodde drag längs vasstränderna. Någon kastade från drivande båt och många var riktigt duktiga. Nätfiske var skärgårdsborna förbehållet och där kunde man ju alltid förstärka fångsten om den var för klen.

De gånger fisket givit för många gäddor så sumpade man överskottet i roddsumpens akter. Man fick dock passa så att fisken icke fick gå för länge eller sumpen ligga för soligt. Då dog fisken.

Den lycklige fiskaren belönades som regel med pepparrotsgädda. Då log livet och far blev dubbelt så stor. Han hade påtagligt bidragit till familjens försörjning.

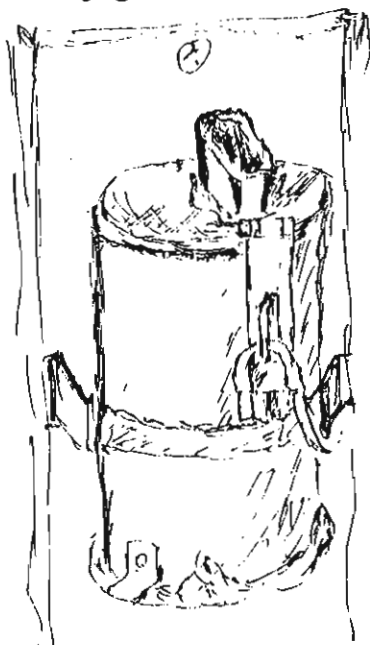
Det här var en tid innan semestrarna fanns. Ville man vara ledig fick det bli utan lön. Det gav en social slagsida åt semesterfirarna. O.K. det fanns några grabbar som kom ut med ångbåten och sedan campade och låg i tält vid en sjöstrand, men de var reha undantaget.

Det här var några minnen från min barndoms somrar här ute på Blidö. Det kan finnas anledning att återkomma i ett annat sammanhang. Kanske.

BRUKSFÖREMÅL?

Bosse Wiklund

Under denna rubrik startade jag i fjol en ny avdelning i vår lilla års-skrift. Orsaken till att jag i år sätter ett frågetecken är det första föremålet

BW-87

Det rör sig om Blidö gamla fattigbössor som efter att ha återfunnits i Blidö kyrkas klockstapel överlämnades till Walter Ahlfeldt och sedan kom till oss. Om den gamla bössan kan betecknas som nytto- eller bruksföremål är väl tveksamt.

Bössan är gjord av järnplåt, förmodligen valsad. Lock och botten av samma plåt och nitad "röret". Alla beslag är nitade. Bössan hålls fast vid en planka av bandade järn. Bössan har troligen flera gånger varit utsatt för åverkan, troligen inbrottsförsök. Någon har försökt bryta upp botten och den har lagats med nya nitar och bandjärnsförstärkningar. Man har försökt bryta loss locket som sitter på gångjärn. Låsfästet är sönderbrutet. Sedan har förmodligen bössan tagits ur bruk som alltför stöldbegärlig. Nu till en fråga. Har den här fattigbössan och dess inbrottsäventyr på något sätt dokumenterats i kyrkräkenskaperna eller motsvarande protokoll?

BW-87

Sälskinnstossa, Oxhalsö Båtsmanstorp

Nästa föremål är en sälskinnstossa, som också ingår i Blidö Hembygds-museums samlingar

Det är en mjuk klacklös sko. Själva sulan skall helst vara gjord av sä-lens pannhud. Där finns ett par virvlar i pälsen och det gör att man inte halkar om man går på hal is. De här laddorna syddes från början med senor av säl i bästa eskimåstil. Alla sömmar smordes med sältran för att bli täta. När man torkade dem hade man hö istoppat. Dessa sälskinnstossor var ytterligt vanliga i skären förr. Numera har väl de flesta aldrig sett dem. För att skinnet skulle förbli mjukt garvades det enligt gamla uppgifter med svingalla.

Laggad
drickkanna

- BW-87

Låt mig avsluta min lilla kavalkad med en bild av en laggad drickkanna. När man var ute på slätta och spannmålsskörd så måste svettiga arbetskarlar och -kvinnor få påfyllnad av vätska. Enbärdricka och äppeldricka var förr det vanliga, under senare år svagdricka. Man lyfte kannan högt och hällde direkt i törstig strupe. Locket har specialuttag för att klara den operationen. Observera även luftuttaget.

S k u t h ö r n a n .

Bosse Wiklund

Skall vi nu inleda denna den 6:e årgången av "Skuthörnan" med en gammal piggsruta, sandkilen Adalia. Hon byggdes på Svartlöga straxt intill gamla hamnen. Ansvarig var piggbbyggaren Robert Södergren och hon formades i klinkteknik av furu och martall (till vränger). Måtten blev Längd/ / bredd/ djup i lastrummet/ i meter 15,03 / 4,95 / - / Hon drog 1,5 / / 2,5 m på aktern när hon var på lätten resp lastad. I reg.ton mättes hon till 20,36 / 15,49.

Hon var ett beställningsbygge för A. Södergren på Svartlöga o x h han förde henne själv. Ja, det var snyggt. Nu har jag glömt att tala om att hon sjösattes 1895. Hon lastade 20 famnar ved eller 18 kubikmeter sand eller grus. Hon syntes ofta i Stockholm ,

Efter 15 år såldes Adalia 1910 till Enok Eriksson i Gräddö, Rådmansö. Han övertog henne den 28 mars detta år. Enok Eriksson fortsatte att segla sand och ved till 1920.

Då fick Adalia en 10 hkr motor insatt. Den hade tidigare suttit i passagerarbåten Södersvik I. I samband med det här forlorar Adalia sin rigg som tas ned. Masten ersätts av en "pinne" med lastbom. Det här var hårda år för skärgårdsfraktare och i slutet av 1920-talet börjar depressionen göra sig påmind. Det är tyst om Adalia men hon har säkert en och annan last.

1928 hittar vi henne plötsligt i tidningsspalterna. Då är hon inblandad i en spritsmugglingshistoria. Jag har dock ingen notis om att hon blev beslagtagen.

Ett större problem är att hon nu är dålig och slutseglad. 1934 kondemneras hon och säljs till Kronan eller Marinen för att vara exakt för att användas som målfartyg vid artilleriövningar, men jag vet inte var hon fick sitt slut.

Nu är det väl lika bra att ta Adelia också. Det var en vedjakt, byggd i Länna 1886. Hon var byggd i furu på klink med måtten 16,92 x 5,57 m.

Nettotonnage 32 reg.ton. Mätbrevet är daterat 19 juli 1886.

Förste ägare och skeppare var Johan Petter Jansson i Länna. Det var en stor kapitalrisk att bygga sig en vedjakt. J P Jansson hade nog svårt att få ekonomin att gå ihop och efter ett par år säljer han sin dyrgrip o 1890 till en förnamnslös köpare Åkerström på Kiholmen vid Södertälje.

Det började ganska illa för den nye ägaren. Den 12 maj 1891 kom Adelia med kollast från Stockholm för Södertälje. Laber SSV bris. Vid Estbrötet, nära Johannisdal, blev hon överseglad av en ångare och sänkt.

Hon bärgades dock och reparerades. I den här vevan såldes hon troligen. Köparen kan vara Johan Fredrik Österberg från Kiholm. Det är litet osäkert

Köparen kan vara Johan Fredrik Österberg från Kiholm. Det är litet osäkert, för J F Österberg förekommer första gången i Västerås hamns journaler 22 juli 1893 och en andra gång 13 aug. 1894. Straxt efter dör han och när Adelia införs i Fartygsregistret 30 april 1895 så står sterbhuset som ägare. Ny befälhavare är Karl Johan Österberg, trol en son.

Straxt före sekelskiftet, trol 1899 såldes så Adelia till Ludvig Nikolas Beonard Dahl, Väster Ridö utanför Västerås. Han för henne själv. Rätt snart fick han idén att hugga sönder Adelia och använda delar i ett nybygge. Han drog upp henne på land vid Ridö 1901. Den vidtalade båtbyggaren blev ej ledig och Dahl beslöt sig för att göra arbetet själv. Han anlidade ett par timmermän och satte igång. Han sågade itu henne på längden! Nu blev hon bredare och lastdrygare. Ludvig Dahl drev på bygget genom vintern 1901 - 02. Han hustru Sofia Charlotta fick stå för matlaget åt gubbarna trots att hon var höggradigt gravid. Direkt efter det att sonen Ludvig Elis fötts fick hon återuppta sitt arbete.

Våren 1902 sjösattes Adelia igen och när hon åter registrerades 5 maj 1903 så kallades hon för ett nybygge och fick ett nytt reg.nr. 4152. Vid mätningen fick hon måtten 16,67 x 6,25 m alltså 70 cm bredare än förr. Hon kallas nu byggd på Väster Ridö och sjösatt 1902. Skeppsbyggmästare Ludvig Dahl. Han är även ägare och skeppare.

Hon seglar stadigt på Västerås. Någon gång 1914 avlider Dahl och 13 febr 1915 registreras hon på änkan Sofia Charlotta Dahl. Sonen Elis Dahl blir befälhavare. Han var nu 14 år gammal!

Den 30 juli 1917 blir han även ägare. Nu får Adelia en hjälpmotor insatt 23 juni 1917.

Den 22 maj 1932 övertas Adelia av Edvin Dahl en bror till Elis. Det är nu svåra tider. 1933 levererar Hjälmare Dockas varv Minandra och det blir en för svår konkurrent. Den 28 okt 1935 kommer hon sista gången till Västerås.

Så då till Blidötiden. Den 5 aug 1937 köper Robert Ahlgren i Stämmarsund Blidö henne. Han är själv befälhavare. Adelia är nu en ganska knepig dam. Om man skulle lasta sand., så gällde det att fördela sanden på två låga högar, inga pyramider, för då läckte hon som en "grind"

I maj 1939 havererade Adelia och sjönk på grunt vatten mellan Vitsand och Långhälls Udde, N om Södertälje.

Den 20 jan 1940 medelade Ahlgren att han huggit upp Adelia efter ett haveri i Strängnäs i maj 1939.

Det här med platsen förvirrar en del. Enligt trovärdiga uppgifter hade förlisningen vid Vitsand föregåtts av ett haveri med läckage i Strängnäs samma år 1939. Då hade man emellertid fått henne läns och tätat henne igen. Den slutliga förlisningsplatsen finns vittnesbelagd.

Hur många minns barkskeppet Dagmar? Nähä, jag kunde väl tanka mig det. Hon byggdes av skeppsbyggmästare H D Carstenson vid ett varv i Döderhultsvik, det som sedan blev Oskarshamn. Hon var ett beställningsarbete av danska uppdragsgivare och timrades i furu och ek på kravell. Sjösettes 1851 och riggades som barkskepp (3-mastat). Byggkostnaden var totalt 19.147 Rdr, en ansevärd summa dåför tiden. Vid sjösättningen fick hon namnet Gerson.

Sedan vet jag inte mycket om hennes öden under den danska tiden.

1872 förbyggdes hon och fick en stor del av bordläggningen och en del spant utbytta.

Nästa notis är från 1888 då hon döptes om till Dagmar, förmodligen i samband med ett ägarskifte.

Den siste danske ägaren hette H Fischer och han bodde i Korsör, som då var Dagmars hemort.

Den 8 sept 1896 sålde han Dagmar till Sverige och Lars Erik Nilsson i Råå i Skåne för 7.000:-. Han var ensam ägare.

Som svensk mättes Dagmar om till 357,93 / 394,72 reg.ton netto och brutto. Måtten var 35,25 x 8,65 x 5,13 - 5,4 m. Hon registrerades i Fartygsregistret under 3007 och fick flaggsignalen J G T N. Registrering och flaggsignal fick hon först 1898. L E Nilsson var sin egen befälhavare.

1900 genomgår Dagmar en större reparation.

Så blir hon då Blidöskuta. Den 30 maj 1903 säljs hon till Johan Bernhard Söderman i Kolsvik, Yxlan för 5.050:-. Nu bildar man ett partrederi och till befälhavare utses Johan Viktor Englund i Kolsvik. Han kvarstår på den posten 1903 - 1907.

Vid delägarstämman i jan 1905 avgår J B Söderman från sin post som huvudredare och efterträds av Carl Fredrik Westerman i Köpmanholm.

Men det är nu slutseglat. Vintern 1907 - 08m riggas Dagmar ned och får sluta som pråm. Vart hon tog vägen som sådan vet jag inte.

Skonerten Fredrika av Blidö är det kanske några som minns. Det börjar med att en kvartersman A F Hölund hyr in sig på Slite varv på Gotland och börjar bygga ett fartygsskrov. År 1896 är bygget halvfärdigt och bordläggningen ej avslutad, när pengarna tar slut och han måste sälja sitt nybygge till varvsägaren, handlaren Jonas Henrik Ferdinand Nyström i Slite.

Bygget fullföljs och sjösattes 1896 som Fredrika. Hon riggas som tvåmastad skonert och mäts till 39 nrt. Måtten uppges vara 19,80 x 5,63 x 2,06 m och djupgåendet 2,7 m, det sista ensiffriga som med ökande ålder och vattensjuka skall öka till 3,5 m

J H F Nyström i Slite förbind ju med kalkstensindustrin och kalkbränning och när nu Nyström använder Fredrika i sin egen rörelse så blir lasterna kalksten (till järnförädlingen) och osläckt kalk, en last som krävde mycket täta skrov. Vid läckade uppstod alltid självantändning och skroven brukade

brinna ned till vattenlinjen.

1917, den 8 maj säljer Nyström sin rörelse till Slite Cement och Kalk AB med säte i Stockholm. Det har idag efter div krokvägar blivit Cementsa.

Fredrika följde med i köpet, fortfarande registrerad i Slite.

(Nu har jag glömt befälhavarna: Från början var det O P Bergedahl från Katthammarsvik. Han efterträddes 23 mars 1905 av Th L Boman från Gothem. Nästa man under Nyströms tid är K K Ahlberg från Vägome från 22 maj 1911. Den 8 april 1913 kommer Bohman tillbaka för att den 11 maj 1916 efterträddas av And P Öhman från Lärbro.)

Slite Cements förste befälhavare blir C A G Bergström från Othem och han kvarstår i hela 17 år till 9 mars 1934 då J B Carlsson från Stenkyrka blir den siste i den kedjan.

Under de här åren blev de flesta segelfartygen i kustfart och Östersjöfart försedda med hjälpmotor. Fredrika fick en gammal råoljemotor på 42 hkr, som tidigare suttit i m/segl Komet.

1926 förbyggdes Fredrika. Det tycks ha skett på Slite varv. Vid ny mätning får hon nya värden i reg.ton: 36,32 / 55,32.

Så den 12 april 1935 såldes Fredrika till ett partrederi på Blidö med säte i Norröra. Huvudredare var Berndt Daniel Söderman, tillika befälhavare. Rederiet bestod av tre personer med lika andelar.

Man hade stora planer. Fredrika fick en ny hjälpmotor, en 50 hkr de Laval ångturbin. Den sattes in i samband med en "ansiktslyftning" vintern 1938 - 39. Enligt planerna skulle Fredrika segla till Stilla havet och bedriva pärlfiske. Så kom kriget 1 sept 1939 och Fredrika blev kvar i Stockholms skärgård.

Men redan dessförinnan, 19 april 1939 hade rederiet såld Fredrika till Knut Gustav David Sundberg i Lagervik vid Norrsund på Blidö. Han var ensam ägare och skeppare.

När kriget led mot sitt slut såld han sitt fartyg 1 okt 1944 till ett partrederi på Söderöra, Blidö. Två delägare. Huvudredare blev Erland Erik Valdick Söderman.

Efter ett par år, 13 mars 1947, såldes Fredrika igen, nu till sjökapten Karl Otto Emanuel från Nynäshamn. Den 13 sept s.å. flyttar han hemorten till Skillinge, men redan 3 okt säljer han. Ny ägare är ett partrederi i Stockholm med två delägare och sjömannen Hjalmar Arnold Hallman i Rydbo, Östra Ryd som huvudredare.

Nu går det undan. Efter mindre än ett halvår säls Fredrika igen 1 mars 1948 till AB Instrumentfabriken Erva i Östra Ryd.

Slutligen 16 okt 1948 slår en ny köpare till, fru Marie Tummak, också Östra Ryd. Namnet låter baltiskt och det är möjligt att man avsåg att använda henne (båten) i en kommande flyktingtrafik. Det var många balter som var engagerade i projekt av detta slag under "det kalla krigets" inledningskede.

S M Å N A M N .

Bosse Wiklund

Skall vi börja med Filippas Backe i Blidögård vid den gamla stigen ut mot Borgö. Namnet är inte gammalt och ändå minns nog bara ortsbor personen bakom. När jag var tonåring och började gå på den öppna dansbanan Talldungen, så fanns Filippa där. Jag tror att hon redan då omkr 1939 var över 60 år. Hon stod alltid och väntade tills det blev gammeldans, schottis och hambo. Då tävlade äldre herrar om att bjuda upp henne. Hon hade en fantastisk rytmkänsla och var en mästare på gammeldans. Men hon tyckte också att det var synd om ungdomen som inte kunde dansa. Det var ju för tokigt att den yngre ungdomen inte fick komma in utan fick stå utanför tillsammans med fyllona som inte kom in av den anledningen.

När dansen var slut brukade hon be oss ungdomar följa med hem. Hennes stuga låg just på krönet av Filippas Backe. Här fick vi lära oss danssteg och turer i sommarnatten alltmedan Filippas gubbe taktade på sitt dragspel. Det var den tidens ungdomsvård!

Uttergrytet. Det ligger längst söderut på Blidö mellan Långviken och Drängsmarsudden och är idag ett grävlinggryt under 2 - 4 m höga stenblock. Men här har det bott uttrar ännu i början av detta sekel innan en alltför intensiv jakt drev bort dem. Det finns också sägner på det lokala planet om att människor under rysshärjningarna 1719 sökte skydd därnere under stenblocken och undgick upptäckt.

Kanske skall man också ta upp Båtsman Linds förtöjningssten. Det är en uppstående gränsmarkering, s.k. råsten i gamla strandlinjen längst in i Långviken på östra sidan. Idag går här ett staket och stenen är kringnodd med järntråd. Här hade båtsmannen Mathias Nordström-Lind sin roddsump ligandes. Detta redan några årtionden före sekelskiftet. Apropos Mathias Nordström - Lind så har jag i en artikel i Rospiggen 1984 om Båtsmännen i Blidö uppgivit att han var från Wormsö. Det var nu inte riktigt rätt även om han själv uppgav att han kom därifrån. Han var född på Lilla Rågö och flydde tillsammans med en broder till Wormsö för att sedan fortsätta till Sverige. Se där vad man kan hitta i de numera öppna baltiska arkiven!